инв. бр.
4693

СТ. СТАНОЈЕВИЋ

ЦАР ДУШАН

(ОТШТАМПАНО ИЗ БРАСТВА 16)

БЕОГРАД 1922.
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРА НАПРЕДАК

II 4693

Од истога писца:

1. Кад је умро Краљ Радослав? 1894.
2. Прилошци библиографији Србуља. 1894.
3. О склопу Немањине биографије од Стевана Првовенчаног 1895.
4. Извори Немањиних биографа. 1895.
5. Белешке о склопу Данилова Радослова. 1895.
6. Хронологија српских архиепископа по Данилову Родослову. 1895.
7. Die Biographie Stefan Lazarevic's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle. 1896.
8. Нешто о Јакшићима. 1901.
9. Pipo Spano. 1901.
10. Српско име у западним крајевима. 1902.
11. Борба о наследство Босшино. 1902.
12. Византија и Срби. I. Балканско Полуострво до VII века. 1903.
13. Византија и Срби. II. Колонизација Словена на Балканском Полуострву. 1906.
14. Књиге и друго у старим српским записима. 1906.
15. Историја српскога народа. 1908, 1910[2], 1922[3].
16. Историја српскога народа за средње школе, I—II. 1908, 1910[2], 1919[3], 1921[4].
17. О Јужним Словенима у VI, VII и VIII веку. 1909.
18. Историја Босне и Херцеговине. 1909.
19. Борба за самосталност католичке цркве у Немањићској држави. 1912.
20. Студије о српској дипломатици. I—IX. 1912—1914.
21. Шта хоће Србија? 1915.
22. Le probjème Yougoslave. 1918.
23. Les relations Serbo-grecques. 1918.
24. La civilisation du peuple Serbe au moyen âge. 1918.
25. Le rôle des Serbes de Hongrie dans la vie nationale du peuple Serbe. 1919.
26. Histoire nationale succinte des Serbes, Croates et des Slovènes. 1919. (Српско издање 1920).
27. Држава Срба, Хрвата и Словенаца. 1921.
28. Војводина на Конференцији Мира. 1921.
29. Историски рад Стојана Новаковића. 1921.
30. Ратови Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. I. Српско-турски рат 1912—1913. (У штампи.)

I

Цар Душан је једна од најизразитијих и најпопуларнијих личности у нашој историји. Под његовом владом српска држава средњега века попела се на врхунац моћи и достигла је највећи обим. Душан је прогласио српску патријаршију и крунисао се за цара. Због тога је он доцније, у доба ропства и потиштености, сматран за представника српске националне и државне славе и снаге. Он је назван „Душаном Силним", а обновљење Душановог Царства постало је символ националних жеља и идеала српскога народа. „Осветити Косово" и „Обновити Душаново Царство" — биле су столећима лозинке, у које се уносила сва интелектуална, морална и национална снага целога српског народа.

Али популарност Душанова и тежња за обновљењем „Душановог Царства" родила се дуго времена после његове смрти и пропасти његове државе; она је образована тек постепено, у току времена. У прво доба, за његовог живота и непосредно после његове смрти, савременицима његовим и онима који су их непосредно наследили, резултати његовог рада и његове владе нису изгледали ни мало сјајни ни примамљиви. Властела није била задовољна са владом Душановом, јер ју је он држао у стези, а политика је његова тражила од ње сталне напоре и велике жртве; свештенство је у већини било незадовољно, зато што је он погазио традиције Светога Саве и што је због тога раскинуо са грчком црквом; народ је био огорчен, јер су ратови Душанови и трошкови око њих тражили средства, која су добивана све већим притиском феудног система, на сељака и на пастира.

Без сумње је још за живота Душанова било незадовољства у држави, али је оно дошло до јасног израза у свима друштвеним слојевима тек после његове смрти, кад се цела несигурна зграда његове државе срушила сама у себи, и кад су се јавили сви рђави резултати његове политике. Онда су почели дизати главу они који су били, или су се сада правили

да су били, противни целој политици Душановој, и државној и црквеној.

Грци, у југоисточним покрајинама Душанове државе, први су се бацили каменом на српскога цара и осмелили се да окаљају његову успомену. Они су нагнали једног српског великаша и Душановог чиновника на крајњем југоистоку његове државе, да, десетак година после његове смрти, у писму цариградском патријарху, напише, како се Душан био „занео висином достојанства и величином власти толико, да је не само гледао лакомим очима на туђе градове, који нису били његови, да је не само неправедним мачем пљачкао оне који га ничим нису увредили, да је не само опако лишавао грчких слобода и управе људе који су у њима одгајени и одрасли, него је неправду раширио и у област божанску, те је погазио старе црквене уредбе и грдно порушио од отаца остављене границе и почео цепати и сећи како је стигао, начинивши се као неки небески судија и законодавац, који поставља законе не тек земаљским, него и божанским стварима, вршећи и у њима своју вољу".

Али нису тако мислили, говорили и писали само Грци и грчки свештеници. Било је у то доба и код Срба људи, који су осуђивали Душана и његов рад. Један је од њих, ускоро после Душанове смрти, у продужењу Зборника, у коме су биле биографије српских архиепископа и патријараха, написао, како се Душан „венчао на царство и патријарха себи изабрао, не по закону са благословом цариградског патријарха, као што прилично, него је затражио благослов незаконито од патријарха трновског и архиепископа охридског, и зацарио се и поставио је патријарха са српским сабором, како не прилично".

Колико је та струја, противна политици и раду Душановом у то доба, непосредно после његове смрти и у прво време после тога, била јака, види се и по многим другим чињеницама. У владалачкој титулатури настаје реакција према Душановим поступцима. Вукашин се прокламује краљем, Лазар се венчава за владара, али се назива само кнезом, а његов син носи титулу деспота, коју је добио у Цариграду, дакле у месту по ондашњем уверењу законитог извора за титуле, које је Душан обишао; црква српска завађена са цариградском патријаршијом због прогласа српске патријаршије, измирила се са њом итд. Још је Константин филозоф у биографији деспота Стевана Лазаревића (око 1431 год.) написао, да је Душан „прешао границе својих отаца и поставио се самовласно царем".

У први мах дакле, после смрти Душанове, кад се његова држава расула, изгледало је, да су право имали консервативни елементи, који су били противни рушењу освештаних традиција и наглом ширењу државе. Када су, ускоро после тога, услед турских нападаја, настале још теже прилике и кад су све веће несреће стале да бију српски народ, онда су противници Душановог рада и његове политике имали још више маха да доказују, како је Душанова политика била рђава, како је она крива за све несреће, и како се лепо живело под владаоцима, који су верно чували традиције Светога Саве.

Али се већ у то доба почело образовати мишљење, које је одударало од погледа конзервативних кругова у Србији. Већ прних година XV века наглашавали су Дубровчани у једној инструкцији својим посланицима, који су ишли у Босну, да је Цар Душан био „мудар господар и силан". Нема сумње да је још за живота Душанова у његовој држави било много људи, које је привлачио и заносио успех и сјај, и који су, било као његови сарадници или иначе, одобравали његову политику и помагали му у његовом раду. И после његове смрти било је без сумње доста њих, који су у ономе, што је за Душана створено, гледали залогу бољег и сигурнијег живота. Зна се н. пр. да је калуђер Исаија патријарха Саву „једва умолио" да пристане на предузете мере за измирење српске цркве са грчком.

И што је даље одмицало време владе цара Душана у прошлост, све више су се, као што обично бива, заборављале рђаве стране његове владавине, а све се више у успомени потомства, које је патило и робовало, истицале позитивне стране њезине, све су више сјај и сила његове државе занимале и заузимале фантазију народа, који је у ропству таворио своје дане. Слика цара Душана и његове државе бивала је све светлија и дража, уколико је стање српскога народа, и под Турцима и доцније у Аустрији, бивало све горе и све теже. Онда је цар Душан постао символ славе и снаге српскога народа, а његова држава идеал, чије је остварење сматрано заветном мишљу свих Срба.

С тога је један побожни калуђер у XVIII веку, кад је, преписујући животе краљева и архиепископа српских дошао до поменутог места, где се каже, да се Душан зацарио и да је установио патријаршију „јакоже не подобајет", дописао са стране: „Овде, погле, незгоду речи! И ми тако уписасмо као што то у старом изводу (оригиналу) стоји, не дрзајући ма што додати или одузети".

II

У доба када је Душан дошао на престо српска је држава била у напону снаге. Од Немањина времена она је готово стално напредовала и јачала, материјално благостање повећавало је број становника, а тиме се повећавала радна снага и војска, отварање нових и јача експлоатација старих рудника, крчење шума, рационалнија обрада земљишта на све већим површинама, све већи увоз и извоз и све живља трговина у земљи, давали су, и држави и владаоцу и властели и

цркви и народу, све веће приходе, а то је све заједно дизало благостање, материјалну културу и државну снагу.

Али том напону материјалне, државне и народне, снаге није одговарала унутрашња консолидација. Хетерогени и сепаратистички елементи још увек су се осећали у држави и још су били доста јаки. Поједине области још увек су теглиле на своју страну, и нису схатале да посебне обласне интересе треба подредити општим и државним; поједини великаши још увек су пре свега радили на томе да утврде своју власт и свој утицај, и нису били вољни да своје интересе жртвују ма коме и ма чему за љубав.

Владаоци српски у XIII веку и у почетку XIV века у опште су, изгледа, више имали успеха у спољној него у унутрашњој политици. Особито је питање о наслеђу престола било неуређено, и због тога оно готово никако није скидано са дневног реда, истицано је често без икаквих стварних потреба, и изазивало је стално, особито при променама на престолу, кризе, трзавице, борбе и грађанске ратове.

Правац спољне политике српске државе и државног рада у томе погледу, били су тачно и јасно одређени још од онога доба, кад је, под Немањом, основана била нова држава. Постала у борби против Византије, она је, већ тим самим, одмах од почетка одредила правац рада и будућим нараштајима. Са Копаоника она је, још под Немањом, надирала у долину обе Мораве, да избије у средње Подунавље, у долину Вардара, и туда на Солун, и у јужно српско приморје, да покори Зету, свога такмаца у борби о вођство и власт у српском народу. Борба о власт у приморју свршена је била дефинитивно још првих година XIII века. И борба за моравску долину, вођена са много успеха кроз цео XIII век, била је крајем тога века у главном повољно завршена. Српска држава се онда стално утврдила у средњем Подунављу.

Напоредо са тим радом вођена је, још од Немање, готово стално борба и за вардарску долину. Међутим борба српске државе за вардарску долину била је до пред крај XIII века мање енергична и показивала је мање успеха. Али од краја XIII века почиње веома интензиван рад и на тој страни. Рад у томе правцу био је врло тежак особито због тога, што је српска држава у борби за вардарску додину имала да издржи борбу са два такмаца. Византија, која је вековима држала вардарску долину у својој власти, није била вољна да без борбе напусти богате земље старе Македоније, коју је она од увек сматрала као непосредну своју државну област. Бугарска је међутим још од IX века стално одржавала своје претенсије на Македонију, и сматрала је да је, по свом државном праву, она позвана да наследи Византију и грчке државе у вардарској долини.

Том историском и државном праву Византије и Бугарске ставила је Србија на супрот животно право својих државних

интереса и своје народне снаге. На Велбужду (1330 године) вођена је борба између византиско-бугарских државо-правних теорија и српског народног и државног живота. Србија је својом животном снагом однела победу, и питање о власти у вардарској долини и Македонији, било је дефинитивно решено у корист српскога народа.

III

У битци на Велбужду, у којој се решавало животно питање српске државе у средњем веку, узео је необично живог учешћа млади престолонаследник Душан. Он се у тој борби толико истакао, да је његовој личној храбрости и умешности са разлогом приписивана главна заслуга за успех и победу.

Победа на Велбужду дигла је знатно углед и разнела славу младога престолонаследника. Али је та победа свакако подигла и утврдила власт и углед и старога краља, Стевана Дечанског. Међутим, једва је прошла година дана од велике победе над Бугарима, кад је стари краљ збачен са престола, и бедно завршио своје дане, а српском је државом завладао нов владалац, младић једва од двадесет и две године.

Није познато у свима појединостима зашто и како се десио тај велики обрт. Дечански је био потукао Бугаре и сузбио византиску војску, која је требала да уђе у акцију као бугарски савезник. Он је доста далеко проширио границе српске државе и утврдио српску власт на југу, у Повардарју. Он је у спољној политици имао готово саме успехе, а победом на Велбужду решио је питање о власти у Македонији, и српска је војска у бугарској престоници, у Трнову, диктирала Бугарима мир. Све су то били велики и знатни успеси. Са разлогом се може претпоставити, да је све то морало дићи моћ и углед старога владара. Па ипак је већ после годину дана настала катастрофа, и стари је владар изгубио, без борбе, престо и живот. Нагађањима и комбинацијама, зашто и како је до тога дошло, остаје отворено поље. Једно је извесно: Стеван Дечански је у току од године дана после битке на Велбужду, изгубио популарност, и то је олакшало Душанову акцију против њега. Размирице су се појавиле вероватно убрзо после победе над Бугарима, а у пролеће 1331 год. избио је већ отворен сукоб. Али је он у први мах уклоњен и изравнан. Међутим властела окупљена око Душана, радила је после првог измирења и даље непрестано на томе, да покрене Душана против оца.

Душан је у то доба био управник Зете. Зета је, као самостална област и некадашња краљевина, давана обично на управу престолонаследнику. У Зети су постојале традиције о положају и значају њеном у оно доба, када је она била средишна област српске државе. Те су традиције подржавале сепаритистичке тежње зетске властеле и њихову свагдашњу жељу да

играју што већу улогу у држави и да добију пресудни утицај у њој. С тога је Зета била сталан израз незадовољства са средишном управом и извор свих покрета против ње. На том вулканском земљишту ницали су сви покрети против средишне управе; Зета је изазивала све унутрашње сукобе, отуда су долазили сви преврати.

Људи одрасли под утицајем такога рада и таких традиција и васпитани у томе духу, повукли су за собом и Душана. Струја која је и њега захватила и понела, вероватно га је носила правцем његових амбиција. Тако је он постао оруђем групе људи који су хтели утицаја и власти, можда да је употребе у корист општега добра, али вероватније, да задовоље своје потребе и своје амбиције.

Са групом верних великаша Душан је у лето 1331 год. изненада долетео из Скадра у Неродимље, одакле је Дечански, изненађен, побегао у Петрич. Ту је заробљен и одведен у Звечан, где је ускоро и умро. Још пре тога, 6 септембра, Душан се свечано крунисао за краља.

Нови краљ био је сасвим млад човек, — било му је тек 22 године. Савременици пишу о њему, да је био импозантна појава: необично висок, крупан и снажан човек. Својом висином и снагом издвајао је од свих људи свога доба. Један савременик са запада, који га је видео, пише о њему да је био „у своје време између свих људи на свету виши телом, и страшан у лицу.“ Храброст своју и умешност показао је у битци на Велбужду, а лукавство и готовост на све, кад су у питању његови планови и интереси, у начину којим је дошао до престола.

И ако врло млад, Душан је имао за собом бурну прошлост. Та прошлост није могла остати без утицаја на образовање његовог карактера.

Доба кад дечко почиње да посматра и мисли, њега је стигло у Цариграду, где је био у заточењу са својим оцем Стеваном Дечанским, кога је његов отац, краљ Милутин, због буне, дао ослепити и послао га у Цариград. Кад му је било 13 година он се са оцем вратио у Србију. Успомена на време проведено у Цариграду остала је без сумње жива у његовој памети, и та успомена прве младости вероватно је доста допринела да се у њему доцније, после великих политичких и војних успеха, јави жеља да као владалац уђе у престоницу византиских царева на Златном Рогу, где је некада као заточеник боравио, — фантаста жеља, због које је он у својим расуђивањима често губио реалну подлогу под ногама, што иначе није био његов обичај.

Кад је узео власт у своје руке, Душан је добио доста велику државу, чији су извори за материјална средства били знатни и која је имала доста велику војску. Могло је изгледати да бреме, које је он насилно и својевољно узео на себе, није тешко, и да је он у занидном положају.

Али није било тако. Напротив, Душан се при доласку на престо нашао у веома тешком положају. Нови владар затекао је, и споља и изнутра, много замршених питања и нерешених проблема.

Држава није била ни близу изједначена и консолидована тако, да би државни апарат могао функционисати како треба. Поједине области још су увек слабо биле везане за државно средиште, и тежиле су за подвојеношћу и самосталношћу. Особито је велика разлика била у сваком погледу између, земаља, у којима је првобитно била образована српска држава, и крајева на југу, које је она после, од краја XIII века, освојила, и који су по целој прошлости, по културним утицајима, по производњи и по начину живота у сваком погледу, били друкчи но крајеви, који су се давно били отргли од непосредне византиске власти и искључиво византиског културног и економског утицаја.

Сем тога, у таквим неуједначеним и неконсолидованим унутрашњим приликама било је веома широко поље за акцију амбициозних људи, који су свој висок и утицајан положај и своју власт хтели употребити у правцу, који није јачао државну снагу и јединство. Утицај властеле, њихова снага и њихова тежња за влашћу и самосталношћу, могли су још увек омести и пореметити правилно функционисање целог државног апарата.

Ако су унутрашње прилике у држави при Душановом ступању на престо биле врло тешке, спољне су прилике биле још много теже.

Србија је у тај мах била потпуно изолована, без иједног савезника и пријатеља. Једино би се за Млетачку Републику могло рећи, да је била довекле природни савезник Србији, јер су обе имале заједничког непријатеља у Угарској, одакле су Анжовинци развијали акцију у Далмацији, у Босни и у северним крајевима Србије. Али су заједнички интереси Србије и Млетачке Републике у почетку Душанове владе били још и сувише мало јасно обележени, да би Србија у том погледу могла рачунати на сигурну помоћ или потпору с те стране.

Иначе је Србија, у доба кад је Душан ступио на престо, била са свих страна опкољена непријатељима. Тако рећи тек неколико дана пре тога била је Бугарска у крвавој борби потучена, за увек одбијена од вардарске долине и истиснута из Македоније. Сасвим је била оправдана бојазан, да Бугари неће примити као дефинитивно то решење, и да ће употребити сваку прилику и здружити се са сваким Србијиним непријатељем, да поврате изгубљене позиције.

У Византији је у то доба седео на престолу цар Андроник који је био прегао да поврати изгубљене земље и области у западним крајевима Балканског Полуострва, особито у Грчкој, Епиру, Тесалији и Македонији. У последњој

борби Срба са Бугарима Андроник је био савезник Бугара, истакао је био војску на српску границу, и заузео је неке пограничне градове, да их наравно после српске победе над Бугарима опет изгуби. Али је бугарско-византиски савез против Србије, у тренутку кад је Србија водила борбу за власт у Македонији, показивао, да се несугласице византиско-бугарске ипак могу изгладити, да се њихови супротни интереси могу измирити и да се они могу наћи здружени у борби против Србије.

Није сигурнија била Србија ни на западним својим границама. Тамо су Босанци тек неколико година пре тога, у надирању да изађу на море, отели били Србији Хум, који је за последњих подруг века врло често мењао господаре. Србија није била вољна да то освојење призна као дефинитивно, и отуда су сваки час могли настати заплети и сукоби.

У Албанији су такође и арнаутски главари и Анжовинци, који су владали у приморју, били у непријатељским односима са Србијом и спремни да из сваке њене неприлике извуку за себе користи.

Тако се Душан кад је узео власт у своје руке, нашао у необично тешким приликама. Насилно отето наслеђе није било завидно.

IV

Кад је Душан сео на престо и узео владу у своје руке, прилике, у којима се налазила Србија, биле су дакле тешке, и њега су чекале велике борбе и тешки задатци.

Али се од првог дана Душанове владе видело и осетило, и у Србији и ван Србије, да је на престо сео човек, који је потпуно дорастао у сваком погледу тешким приликама, у којима се нашао.

Душан је пре свега правилно оценио, да са Бугарском сада, пошто је она истиснута из Македоније, Србија нема више никакве рачуне да расправља, да она нема од ње више ништа да тражи, и да, према томе, треба са њом пошто-пото да нађе modus vivendi. До таког споразума са Бугарском није било лако доћи, јер је требало да Бугарска заборави пораз и да се одрече Македоније. Преговори, које је Душан због тога водио са новим бугарским владаоцем Александром, нису на жалост познати, сем резултата, до којих су они довели. Велики успеси, које је Душан том приликом постигао, показују необичан политички таленат и необичну политичку умешност младога српског владара.

Душан је узео Александрову сестру за жену и обавезао се да неће помагати своју тетку и њенога сина Шишмана, који је као син погинулог бугарског цара Михаила, претендовао на бугарски престо, а Александар се одрекао свих права и претенсија на Македонију и на крајеве, које је Србија добила од Бугарске после велбушке битке. Тај уговор остао је у

важности за цело време Душанове владе, и њега су се лојално држале обе стране. Србија је с те стране била са свим мирна и имала је потпуно слободне руке за време ратова са Византијом, Угарском и Босном. Александар за све то време није ни једном показао вољу да употреби незгодан и тежак положај, у коме се Душан у појединим тренутцима своје владавине налазио — а таких је момената било доста — на своју корист и на штету Душанову. Не само то, него је Александар помагао Душана у појединим моментима. Тако је трновски патријарх учествовао у прогласу српске патријаршије и у Душановом крунисању на царство, да својим присуством и својим гласом допринесе утврђењу легитимности тога чина.

Дипломатски успеси Душанови у сређењу односа своје државе са Бугарском и дипломатско осигурање с те стране, спада свакако међу највеће успехе Душанове у опште.

Док је Душан одмах у почетку своје владе своје односе са Бугарском дефинитивно средио мирним путем, био је он уверен, да односи Србије према Византији могу бити решени само ратом. У томе правцу њега је гурала можда и она струја, која га је гонила или помагала да збаци свога оца са престола, јер је мислила да је стари краљ попустљив и без енергије према Византији. Али га је на акцију у томе правцу пре свега гонила амбиција и жеља за освајањем. Са Бугарском је хтео Душан погодбу и мир, јер после битке на Велбужду и пошто је Бугарска дефинитивно истиснута из Македоније он од ње територијално није имао шта да тражи. И његове амбиције и државне аспирације и интереси били су у том правцу потпуно задовољени. Са Византијом је ствар друкче стојала. Византија је још увек држала, својим поседима на доњем Вардару, затворен излаз из вардарске долине. Сем тога, цар Андроник је у то доба био прегао да обнови и поново утврди власт империје у западним крајевима Балканског Полуострва.

На ту страну, у борбу против Византије, упућивали су дакле Душана и лични и државни и сентиментални и реални разлози и интереси. Стога је он одмах по доласку на престо напао на Византију и почео продирати ка Солуну. У току од три године он је, лако и готово без борбе, освојио све до зидова солунских. Али сам Солун није могао заузети. После узалудних покушаја у том правцу, он је, на личном састанку са царем Андроником, уговорио с Византијом мир, по коме је добио само један део оних земаља у јужној Македонији, који је био освојио. На тако неповољне услове пристао је Душан због тога, што су Мађари у тај мах напали на Србију са севера.

За време тога рата, већ у првој години његове владе (у пролеће 1332 год.), имао је Душан да савлада једну буну у самој земљи. Изгледа да властела, која је помогла Душану да дође до круне, није била задовољна наградама' које је за то добила и утицајем, што га је под новим владаоцем, кога је

она довела на престо, имала у држави. Стога се зетска властела дигла на оружје, да човека, кога је јуче довела на престо, збаци с престола, због тога, што он није био вољан да буде њихово послушно оруђе и да задовољава њихове прохтеве и амбиције. Подробности ове побуне нису познате. Зна се само да је Душан устанак брзо савладао, те се том приликом видело, да су се великаши, који су довели на престо Душана у нади и са намером да имају на престолу човека који ће њих слушати и радити оно што они хоће, преварили у рачуну. Брзо и енергично угушивање ове побуне имало је јаког дејства. За цело време владе Душанове после тога, нема више помена о ма каквом покрету против Душана у земљи, ма да је, као што се зна, било много њих који су били незадовољни и спољном и унутрашњом политиком Душановом и његовом личношћу.

Савлађивање буне у земљи и успешно ратовање и са Византијом и са Угарском, морало је дићи углед и самопоуздање Душаново. Ипак је Душан још увек био у доста тешком положају. Он се још није осећао доста сигурним у земљи. Опасност од комбинованог нападаја угарско-византиског постојала је стално, а у земљи, особито у новим крајевима и међу албанским племенима, било их је доста, који су били незадовољни српском и Душановом управом.

Несигуран због спољних и унутрашњих непријатеља, Душан се обратио Млетачкој Републици и затражио код ње помоћи и ослонца. Република је лепо примила његове изјаве пријатељства и дала му уверења о заштити његове особе, не улазећи у расправљање других његових политичких комбинација и предлога. Душан се после тога ипак могао осећати колико-толико мирнијим и сигурнијим.

V

Нове прилике и обрт у раду Душановом настао је после смрти византиског цара Андроника II (15 јуна 1341 год.). Андроникова жена, којој је после мужевљеве смрти остао малолетан син, разишла се са царским намесником, даровитим, амбициозним и енергичним Кантакузеном, и у Византији је букнуо грађански рат. На све стране, и у империји и у околним државама, завладало је услед нових прилика и догађаја силно узбуђење и осетило се кретање. Сви су са напрегнутом пажњом пратили развој догађаја и спремали се за акцију. Почињао је дуг грађански рат, који је исцрпао, и материјално и финансиски и економно, и последње изворе византиског царства и уништио и последњу његову снагу. После тога рата, Византија је, штићена још једино природним снажним положајем своје престонице, била само још сенка државе и таворила је дане без икаквог утицаја на међународне државне послове.

Душан је брзо схватио значај новога положаја и нових прилика, и он је био одмах решен, да грађански рат у Византији употреби у своју корист и да из те ситуације исцрпе све што може. Од тога доба па све до његове смрти, главни су погледи Душанови окренути ка југу, главни је његов рад борба против Византије, а главни циљ да од Византије одвоји што више земаља. У тој борби он је имао много среће и много успеха, освојио је простране земље и проширио је своју државу до Месте и Коринтског Залива. За време тих освајања, која је он чинио сразмерно лако, више дипломатски, политички и новцем, него војном акцијом, образовао је он постепено своју политичку концепцију, које се држао до краја свог живота. У рад на остварењу те концепције уложио је он своју снагу, новац и сву дипломатску вештину.

У току грађанског рата у Византији, који је настао после смрти Андроникове, обе стране су се отимале о наклоност и помоћ Душанову, и чиниле су му због тога велике уступке и још већа обећања, а српска је војска лако и готово без борбе окупирала велике и богате области. Све је то показивало Душану јасно слабост и немоћ Византије. Он је видео да се Византија руши сама у себи, и без јаког притиска споља. Он је без великог војног напрезања заузео већи део византиских земаља на Балканском Полуострву, где су били последњи остатци некада силне византиске империје. У тој борби за наследство Византије није он видео ни једну државу, која би му могла бити такмац у тежњи за наслеђем Византије или му озбиљно оспорити то наслеђе. У колико се, већ у току првих година грађанског рата, све више испољавала слабост Византије у сваком погледу, и у колико је Душанова моћ и слава све више расла, све јача је била његова жеља да српска држава наследи Византију, а он да заузме престо византиских царева.

Али је Душан тачно видео, да је његова држава сама собом, и војно и културно и економски и по броју свога становништва, још сувише слаба, да простим завојевањем изврши тако велики и тежак задатак. Стога је он тешко питање о начину, на који би могла српска краљевина заменити Византију, решио на тај начин, што је замислио, да његова краљевина треба да постане српско-византиска држава, у којој ће, у областима, у којима је некада господарила Византија, владати византиска култура и византиско државно уређење, али ће сви елементи који су носиоци државног уређења и државног живота, дакле сви војни, административни и црквени управници и великодостојници, бити узети из крајева, који су сачињавали језгро првобитне српске државе. Те људе, које је постављао на високе војне и чиновничке положаје у новим областима, узимао је Душан по правилу из породица, које својом прошлошћу и имањима нису дотле стајале у првим редовима. Стога су ти људи својим личним интересима били чврсто везани за Душана и за његову нову државу.

VI

У лето 1342 год. пратио је Душан своју жену Јелену, која је била пошла у посету своме брату, цару Александру. Она је свакако пошла у Бугарску са задатком, да се с братом разговори о приликама у Византији, поводом грађанског рата, који је тамо био у јеку. На путу, негде у Морави, стигли су краља и краљицу гласници, који су јављали да је у Србију добегао царски намесник и претендент на византиски престо, Јован Кантакузен. Он је молио за гостопримство у Србији и за састанак са Душаном. Долазак једног царског намесника и претендента на престо у Србију у то доба и у ванредним приликама, није била обична ствар. Душан и Јелена су одмах схватили значај тога факта и догађаја. Краљица је због тога одложила свој пут у Бугарску и вратила се, заједно са Душаном, да дочекају ретког и високог госта.

Дочек што га је Душан приредио Кантакузену био је, по опису самог Кантакузена, сјајан, достојан високог положаја што га је он имао као царски намесник и претендент на цариградски престо. Кантакузен је дошао Душану са предлогом за савез против царице Ане и против цариградске владе. Преговори су вођени доста дуго, споро и са натегом. За Кантакузенову ствар су се изгледа искрено заузимали краљица Јелена и најмоћније и највиђеније личности међу српском властелом. Сам Душан је са више сумње и неповерења гледао на цео Кантакузенов план и његове предлоге. Напослетку је и Душан попустио, изгледа више под притиском своје околине него свога убеђења, и склопио је са Кантакузеном савез за заједничку акцију против цариградске владе. Али су и Кантакузен и Душан у целу ту ствар ушли са веома мало искрености. Њихови су интереси били тако у супротности, да је од самога почетка било јасно, да они неће моћи дуго заједно радити.

Кантакузен је имао намеру, да употреби Душана, његов новац и његову војску у своју корист. Он се надао, да ће помоћу Душана моћи испунити и остварити своје жеље и амбиције, оборити цариградску владу и сести на Константинов престо, а да за ту помоћ и услугу неће морати платити Душану никаквим стварним уступцима. Њему је било јасно, да он од своје стране не сме савез са Душаном и његову помоћ платити уступцима на рачун византиске територије, јер би тиме дао противничкој страни у руке јако оруђе за агитацију против њега. Стога је он хтео да добије од Душана помоћ, особито у војсци, а да се извуче од обавеза, које је требало дати за ту услугу.

Душану је опет мало било стало до Кантакузена лично и до тога да помогне остварење његових славољубивих амбиција. Сами догађаји и прилике јасно су и тачно определиле Душаново држање у тај мах. Њему се дала прилика да се умеша у унутарње ствари византиске империје и да узме учешћа у њиховим страначким и династичким борбама. Са свим је природно да је Душан био решен да уђе у целу ствар, кад му се указала овако згодна прилика, али је исто тако природно, да је његова једина намера том приликом могла бити, да из целе ствари извуче за себе и своју државу што више користи. Та корист могла је у тај мах бити само у томе, да заузме што више византиских градова, земаља и покрајина. Њему је наравно било прилично свеједно да ли ће његова освајања том приликом бити на рачун присталица Кантакузенових или на рачун присталица цариградске владе.

Са таким рачунима и намерама склопили су Душан и Кантакузен савез и ушли у заједничку акцију. Основан на супротним интересима а извођен са пуно неповерења, њихов савез се морао при првом неуспеху распасти, тим пре, што је цариградска влада чинила Душану предлоге, да напусти савез са Кантакузеном и стављала му за ту услугу у изглед велике уступке. Душан је ушао у преговоре са цариградском владом, јер му је изгледало да ће са те стране моћи извући више користи за себе, и стога је са задовољством, или бар не нерадо, примио глас, да је Кантакузен, у страху да Душан то не учини, после кратког заједничког рада, раскинуо савез и почео акцију против Србије. Душан је таки поступак свакако и очекивао, и тај корак Кантакузенов тешко да га је изненадио.

Прелаз Кантакузенов из савеза у отворено непријатељство није Душану у његовим предузећима много нашкодио, као што му с друге стране и приближење цариградској влади није много користило. Неуспех у једном сукобу са Кантакузеновим савезницима, Турцима, није међутим спречио његово напредовање: у октобру 1345 год. он је ушао као победилац у тврди Серез.

VII

Заузеће Сереза имало је необичан значај. Серез је био, после Цариграда и Солуна, најзнатнији град у држави, он је био једна од најважнијих стратегиских тачака на путу за Цариград. Заузеће Сереза завршивало је и утврђивало Душанова освајања на југу.

Кад је Душан, крајем октобра 1345 год., ушао у Серез, он је јасно видео, да је први део његовог плана о замени византиске империје српско-византиским царством испуњен. Он је сада владао већином земаља, које су још недавно чиниле језгро византиске државе, и њему је изгледало, да је падом Сереза српској војсци отворен пут ка Цариграду.

Освојењем Сереза Душан је био необично задовољан, и хтео је да после тога важног догађаја и формално констатује велику промену, која је изведена последњих година његовим освајањима и променом односа сила на Балкану. Душан је

сматрао, да после свега што се десило последњих година и после великих завојевања, учињених у последње време, облик његове државе не одговара више њезиној садржини, и стога се, одмах после уласка у Серез, прогласио за српско-византиског цара. Проглас царства требало је да утврди ново стање и да тачно обележи крајњи циљ Душанових политичких комбинација и намера.

Душан је наравно добро знао, да његов проглас за цара неће имати великог значаја, ако та титула, положај, углед и власт, што их она собом доноси, не буду признати, пре свега, од меродавних фактора у самој држави. У томе погледу нису, по Душановом уверењу, биле у питању земље, које су чиниле првобитно језгро његове државе, и крајеви које је он освојио, а који су били насељени нашим живљем. За њих је, по Душановом мишљењу, било ван сумње, да ће признати ново стање ствари, јер су ти крајеви прогласом српско-византиског царства добијали у сваком погледу. Могло се са разлогом претпоставити, да ће они ново стање признати без противљења.

Стога је Душан обратио своју пажњу у првом реду на то, да ново стање ствари приме и признаду пре свега грчки поданици његове државе. Они су једини били у питању кад је требало установити и признати српско-византиско царство, и они су једини могли том новом државном облику дати потребан легитимитет. Не само због политичког него и због религиозног момента, Душан је са разлогом мислио, да питање о признању царства треба свршити на терену последњих његових освајања. Свештенство је у Византији, већ и иначе својим великим утицајем, било врло важан фактор у држави, а у питању признања легитимности појединих личности и државног облика, његов је пристанак био не само од првокласне важности и значаја, него и неопходан предуслов, без кога се велике и важне промене никако нису могле легитимно изводити. Особито је признање од стране цркве било потребно тамо, где је могло изгледати да је извршена ма какве врсте самовоља, незаконитост или узурпација. Душан је осећао, да његов проглас српско-византиског царства представља тај случај, и да ће његови непријатељи и противници новога стања моћи оспоравати легитимност његових поступака, па је због тога обратио нарочиту пажњу на то, да добије са најмеродавније стране признање легитимности за изведене промене и за проглас царства.

Крунисање на царство, чин који је требало да утврди легитимност прогласа царства, било је одређено за пролеће идуће године. Душан се међутим после прогласа царства није враћао кући, него је целу зиму 1345/6 год. провео у новим крајевима, особито у Серезу, преговарајући са грчком властелом и свештенством о признању новога стања ствари. Он је у то доба обасуо богатим даровима и знацима своје особите наклоности и признања нићеније византиске властеоске и грађанске породице и, особито, визатинско свештенство и манастире. У том погледу од особитог су значаја били за њега манастир Св. Јована у близини Сереза и манастири у Светој Гори, која је у то доба такође била дошла под власт Душанову. Света Гора је, као што је познато, уживала необичан углед у целом хришћанском свету, а особито у Византији. Стога је Душан прегао да, поред византиске аристократије, задобије за себе особито светогорске калуђере. Маса повластица и богати поклони требало је да појачају убеђење побожних монаха, да је оно што ради нови цар основано на божјој вољи и одређено божанским промислом.

Преговори, вођени преко зиме 1345/6 год. и богати поклони и повластице, имали су жељеног дејства. Свештенство византиско и светогорско пристало је, да својим присуством и својим гласом освети легитимност прогласа царства тиме, што ће признати узвишење српског архиепископа за патријарха, који је једини могао крунисати на царство.

Али је Душан, осећајући да легитимитет новога царства не стоји на довољно чврстој основи, предузео био мере да употреби и исцрпе сва средства, која могу подупрети и утврдити потребни легитимитет. Пошто се није могао надати да може задобити за себе цариградског патријарха, он је предузео кораке да осигура учешће у потврди новога стања, сем светогорских манастира, и других законитих и признатих црквених великодостојника на Балкану, охридског архиепископа и трновског бугарског патријарха.

Са охридским архиепископом ствар је ишла свакако без икаквих тешкоћа, јер је Охрид био у Душановој држави и охридски патријарх његов поданик. Стога је охридски архиепископ без сумње без велике муке дао свој пристанак на установљење српске патријаршије. Прошла су била времена кад је охридски архиепископ могао озбиљно помишљати на то, да он буде глава православне цркве. Сада је он био само обичан провинциски архијереј, са старом и звучном титулом, који је морао слушати што му се из српске црквене и световне престонице наређивало.

Није познато на који је начин Душан добио пристанак за проглас патријаршије и царства од бугарског цара Александра и од трновског патријарха. Пристанак њихов био је у осталом у духу целокупне политике, која је одређивала односе између Србије и Бугарске у то доба. За држање Бугарске у томе питању био је свакако пресудан факат, да прогласом патријаршије и царства у Србији бугарска држава и бугарска црква ништа не губе. Оно што су они имали да изгубе у односу према Србији, изгубили су били они већ раније, признали су били ново стање ствари и помирили су се с њим. Признање српско-грчке патријаршије и српско-византиског царства од стране бугарске државе и бугарске

цркве, била је само природна последица целога држања Бугарске према Србији после битке на Велбужду. Бугари су сада пристајали да Србија изврши оно што они сами нису могли извршити.

Тако је Душан у зиму 1345/6 год. извео свој план и повољно свршио све преговоре о признању новога царства. Он је успео да придобије за признање легитимности свога чина највећи број фактора, који се у тај мах у опште могао за то добити. Светогорски калуђери, трновски патријарх и охридски архиепископ били су задобивени, да својим гласом и својим авторитетом покрију легитимитет прогласа српске патријаршије и српскога царства.

За место, у коме ће се извршити проглас патријаршије и обавити свечани чин крунисања Душановог за цара, изабрано је Скопље.

Избором Скопља за крунисање требало је истаћи, да је ново царство у ствари наставак српске државе. Ако је чин проглашења царства у Серезу, у грчком граду, могао изазвати сумњу и пометњу у питању, који ће фактори у новом, српско-византиском, царству бити носиоци и представници државног живота, чин крунисања поставио је то питање ван сваке сумње. Избором Скопља за место крунисања цар Душан је још једном показао своју вољу, да у новом царству српски елеменат буде носилац целокупног државног живота.

На ускрс 16 априла 1346 год. извршено је свечано крунисање Душаново за цара. Пре тога на неколико дана проглашена је била, на сабору српских епископа, коме су присуствовали трновски патријарх, охридски архиепископ и изасланство светогорских манастира, српска архиепископија за патријаршију. Нови српски патријарх Јаникије, бивши Душанов министар иностраних дела, венчао је после тога Душана за цара, а сина његовог, десетогодишњег Уроша, за краља.

Шеснаестог априла 1345 год. требало је да српски народ уђе у нов одсек свог државног и националног живота. Да није ускоро после тога османлиска најезда уништила све резултате напорног рада српскога народа од неколико векова, можда би тако и било. Овако је проглас царства остала само епизода у историји српскога народа.

VIII

Цар Душан је знао, да је проглас царства истина један врло важан корак у напред на путу ка остварењу његових политичких планова, али је он исто тако добро знао, да прогласом царства нису ни близу постигнути они услови, чије је остварење он поставио као задатак свога живота. У том погледу он се ни једнога тренутка није подавао никаквим илузијама. Он је добро знао да има много да ради док гола царска титула, коју је он узео, не добије и своју садржину.

У другом одсеку своје владе, после прогласа царства, он је неуморно радио на томе, да његова држава постане царство, не само по имену него и садржином. У том погледу није толико важно увођење византиских титула и византиског дворског церемонијала у његовој држави, колико његови напори за уједначење унутрашњег државног и народног живота и за поправку државног уређења у опште.

Сем тога, једна од главних брига Душанових, у другом периоду његове владе, била је, да где год је могуће и колико год могуће стекне и утврди легитимитет новог државног облика. С тим је свакако у вези његова посета Свете Горе (у зиму 1347/8 год.), где је пробавио више од четири месеца и обасуо изразима признања и поклонима светогорске манастире, чије је становнике сматрао за главне помагаче у напорима за признање своје политике.

Напоредо са том црквено-дипломатском акцијом, цар Душан је развио и политичко-дипломатску и војну акцију. У то доба, у току 1347—1348 год., он је, помоћу новца и своје странке, коју је у свима византиским градовима и областима створио, заузео и последње делове Албаније, затим Епир, Етолију и Акарнанију, а ускоро затим и Тесалију.

Још пре прогласа царства, када су Душану тек почеле изилазити пред очи прве магловите слике о сјајној будућности његове државе, и пре него што је у њему била јасно формирана његова политичка концепција, која је доцније одредила цео правац његовог мишљења и његовог рада, он се обраћао Млетачкој Републици са предлозима о заједничкој акцији. Он је већ онда, а доцније све јаче, осећао да не може потпуно остварити своје планове без помоћи Млечића, јер није имао флоту, а она је била безусловно потребна за потпуно освајање византиске империје. Уверен да је Млетачка Република потребнија њему него он њој, Душан је непрестано узимао иницијативу за преговоре, он је чинио стално предлоге за савез и заједничку акцију и употребљавао је сваку незгоду, која се појавила за Републику, да јој покуша управо натурити своје услуге, и дипломатске и војне. Тако је он, одмах после прогласа царства, учинио млетачком сенату директан предлог за заједничку акцију против Византије у циљу освајања Цариграда и поделе целе територије византиског царства. Душан је у свом политичком и дипломатском раду иначе показао много окретности и вештине, али је у својој акцији према Млетцима показао необично одсуство реалних погледа на ствари и необичну кратковидост и наивност.

Интереси Душанови и интереси Млетачке Републике били су од почетка, а особито после великих Душанових успеха, у очитој противности. Млетачкој Републици никако није ишло у рачун да се на Балканском Полуострву образује једна нова снажна држава, и да та држава замени Византију. Слаба Византија очевидно је боље одговарала и трговачким и поли-

тичким интересима Млетачке Републике и давала је више изгледа на остварење њених тежњи за економском превлашћу, него млада и снажна српска држава. Ако се Византија не би могла одржати, онда је, по оправданом уверењу млетачког сената, на Босфору требало развити заставу Светог Марка, а не заставу српског краља или цара.

Политичка концепција млетачког сената била је дакле у главном, у крајњем резултату с погледом на Византију, иста као и политичка концепција Душанова, само је она решавала питање у правцу својих интереса. Због тога је међу Душановом државом и Млетачком Републиком у најглавнијем питању, у питању наслеђа Византије, постојала супротност интереса, која се ни у ком случају није могла помирити или изгладити.

То је могло бити јасно сваком, ко је реално посматрао прилике и догађаје. Али Душану то није било јасно. Он је годинама у том погледу лутао и варао се. Стално одбијање његових предлога од стране млетачког сената њега није никако могло освестити. Учтив и љубазан облик, којим су, у садржини врло енергично и одлучно, одбијани његови предлози о заједничкој акцији против Византије и доцније о деоби византиске империје, њега је стално бунио и остављао на погрешном путу. Требало је да прође много година и да се и сувише јасно покаже становиште Млетачке Републике у питању о наслеђу власти на Босфору, па да Душан увиди, да се узалуд заносио једним планом, који није имао никакве реалне подлоге, и према томе никаквог изгледа на остварење.

IX

У доба освајања последњих византиских области на југу и преговора са Млетачком Републиком о подели византиског царства, пада Душанов рад на уређењу државног законодавства.

Закони, који су тада важили у српској држави и по којима се управљало и судило, били су разбацани у великом броју повеља и владалачких наредаба, које су често биле противречне. Сем тога, било је у Србији у употреби у пуној мери и обичајно право, у већини случајева више него писани закони. Све то стварало је забуну и често је изазивало велике тешкоће, и у администрацији и у правосуђу и у међународним односима. После великих освајања на југу те су тешкоће постале још веће и правне прилике и односи још замршенији, јер је на југу, у бившим византиским областима, владало друго законодавство и друго обичајно право него у северним земљама, које су чиниле првобитно језгро српске државе.

Душан се већ у почетку своје владе бринуо за уређење администрације и поправку правосуђа. Када се држава знатно проширила и захватила простране области са сасвим друк-

чијим правним уређењима, правним традицијама и приликама, осетила се потреба не само за кодификацијом него и за уједначењем државног законодавства. Поред преведених византиских закона, који су вероватно били у употреби у првом реду и вероватно само у новоосвојеним, бившим византиским областима, решио се Душан да изда и један зборник српских закона. Тако је на сабору у Скопљу, у пролеће 1349 год., донет чувени Душанов Законик, један од најзнатнијих споменика средњевековне српске културе и просвећености. У њему се у 135 чланова налазе одредбе о јавном праву, о правима цркве и властеле, о полициском и административном уређењу и о казненом поступку. На сабору у Серезу 1354 год. допуњен је Законик са још 66 чланова.

У доба рада на Законику Душан се интензивно бавио расправљањем великих и важних актуелних политичких питања. Он се у то доба још увек заносио идејом, да у савезу са Млетачком Републиком уништи византиску империју и да освоји Цариград. Ускоро после тога он је, међутим, морао увидети, да се у том погледу заносио празним претпоставкама и да је комбинацијама у томе правцу само губио време. Одбијен дефинитивно и категорички од млетачког сената, Душан се, разочаран и љут, обрнуо против млетачког штићеника, босанског бана Стевана.

Босанци су тежили да изађу на приморје и већ су у XIII веку покушавали да освоје Хум и да ту избију на море. После више пролазних успеха у томе правцу, њима је на послетку пошло за руком да се, за владе Стевана Дечанског, дефинитивно утврде у хумском приморју. Душан је, убрзо после свога доласка на престо, почео предузимати кораке, да на тој страни васпостави стару државну границу. Али су Босанци, особито посредовањем Млетачке Републике, до чијег је пријатељства у то доба Душану било особито стало, успевали да отклоне опасност с те стране. Али када је млетачки сенат дефинитивно одбио Душанов предлог о савезу против Византије и о освајању Цариграда, Душан је сматрао, да није више према Босни везан никаквим обзирима, и затражио је енергично од бана Стевана да му се врате земље, које су некада припадале његовој држави. Кад је његов захтев био одбијен, он је заратио на Босну (1350 год.).

Поход на Босну почео је врло успешно, јер је Душан кренуо са великом војском. Али је Кантакузен употребио ту прилику, кад је српска војска била заузета на другој страни, па је ударио на Србију са југа и почео освајања у већем размеру. Прилике су у јужним крајевима Душанове државе биле у тај мах, услед Кантакузенових успеха, тако несигурне да се чак у Скопљу помишљало на могућност доласка грчке војске.

Душан је, услед Кантакузеновог нападаја, одмах напустио Босну и дошао на југ. Њему је истина брзо пошло за руком

да поправи ситуацију и да врати готово све што је Кантакузен био освојио, али се у тој борби за повраћај свог престижа и изгубљених земаља, он сада нашао очи у очи са новим страшним непријатељем, Турцима, и у великој борби код Димотике његова је војска претрпела пораз (1352 год.). Већ неколико година пре тога имала је српска војска једну борбу са Турцима, која се такође неповољно свршила. Али је онда тај сукоб могао изгледати као епизода, која неће повући за собом никакве озбиљније последице. Сада је међутим Душану почињало бивати јасно, да опасност од Турака није пролазна, и он се озбиљно почео бринути како ће осигурати своју државу од тога новог непријатеља.

Душаново бављење на југу и његов тежак положај тамо, употребио је угарски краљ Лудвик, да, као заштитник католичке цркве, која је у Србији била гоњена, удари са севера на Душанову државу. Душан је истина веома брзо уклонио и ту опасност и сузбио мађарску војску, али је он сада све више почео увиђати, да се налази у необично тешком положају и да се гвоздени колут почиње око њега све више да стеже. Он се био разишао са Млетцима, био је у опасности да сваког тренутка на њега не зарате Византија са Турцима, и Босна и Угарска. Србија је дакле била опкољена самим непријатељима, а поузданог савезника није нигде имала. Ситуација је за Душана била необично тешка, и он се морао обрнути ма на коју страну, да нађе помоћи и изласка из тешког положаја.

Душан се решио да се обрати папској курији и да тамо потражи заштите и помоћи. Он је папи нудио прелаз у католичку веру, за себе и своју државу, а тражио је заштиту од нападаја католичких држава и именовање за главног команданта у борби хришћанских народа и држава против Турака.

План Душанов, да се на тај начин спасе из тешког положаја у коме се нашао, био је врло добро смишљен и врло добро изведен. Његово посланство папској курији и изјава готовости да призна папску духовну власт у својој држави и да цео свој народ преведе у крило католичке цркве, имали су жељеног успеха.

Папа је одмах енергично предузео кораке да Душану учини могућим извршење обећања о прелазу у католичку веру, и послао је у Србију изасланство, које ће примити Душанову изјаву признања папске власти и заклетву верности. Али је за Душана било најважније што је папа наредио угарском краљу Лудвику, који се спремао на велику акцију против Србије, да не предузима ништа против њега. Сем тога папа је ставио Душану у изглед да ће добити титулу врховног команданта у борби против Турака.

Диверсијом са папском куријом и папином акцијом у корист Србије, добио је Душан времена да се прибере и да се спреми за борбу и за одбрану.

Кад је папско изасланство стигло у Србију, била је ситуација на Балкану сасвим измењена у корист Душанову. Србија пре свега није више била у опасности од угарског нападаја. Те бриге ослободила је Душана, сем папске интервенције, и Млетачка Република, која је, због сукоба са Угарском, била сада вољна да се опет приближи Душану. Сем тога Душан је у то доба дошао у ближе и интимније везе са Румунијом.

Тако је Душан сада могао прекинути везе и преговоре са папском курijом, без страха од рђавих последица. Оно што је он хтео постићи, упуштајући се у преговоре са папском курijом, он је постигао, и папа му није више био потребан. Стога се он решио да прекине са курijом све везе. Противно свом обичају, Душан је, како изгледа, раскид са курijом извео на пречац и врло грубо, тако да је папско изасланство, које је било дошло у Србију ради преговора, дочекано са веома мало обзира и предусретљивости. Душан се у то доба већ осећао сасвим сигурним и почео је био акцију и на северу и на југу. У томе раду њега је изненада нашла смрт, 20 децембра 1355 год., у пуној снази у 47 години живота.

X

Смрт Душанова уништила је све планове о будућности српске државе, са њиме је сахрањена његова политичка концепција о српско-византиском царству. Али је његовом смрћу пропало не само оно што је тек требало створити, него и све оно што је већ било створено.

План Душанов о образовању српско-византиског царства није се могао извршити, јер није било потребних предуслова за то. За извођење тако великог плана и тако тешког задатка недостајало је снаге и њему и његовој држави и српском народу.

Разлика између северних и јужних земаља у Душановој држави била је у сваком погледу врло велика. Та разлика била је основана на дубоким разлозима, последицама разне расе, разне прошлости, културе и разних културних утицаја, а била је утврђена дугом традицијом. Требало је да прође много времена заједничког живота, па да се све политичке, културне, социјалне и економске разлике између севера и југа угладе и изједначе.

Цар Душан је све то добро знао, и стога је предузимао мере да изведе уједначење у својој држави. Али је време његове владавине и његовог рада у томе правцу било и сувише кратко да се тај тежак задатак изведе. Успешни рад и повољне резултате у томе правцу ометало је можда и то, што цар Душан није увек видео ствари онакве какве јесу, него су оне добијале код њега, под утицајем његове политичке кон-

цепције, други облик, и због тога је рад у таким приликама често бивао без довољне реалне подлоге.

У цара Душана је у опште била чудна смеса реалних погледа на ствари и нереалног схватања прилика, грубих поступака и сентиментално-романтичких наступа, испуњених са пуно осећајности. У томе погледу он је био прави син свога народа. Стога се у његовом раду мешају и преплећу поступци трезвеног искусног политичара и поступци човека који зида куле по ваздуху а не води довољно, или не води никако, рачуна о реалним чињеницама.

Зграда коју је Душан подигао, стајала је на трошним темељима, и она се, већ неколико година после његове смрти, срушила сама у себи, без великог потреса. Крајеви, који су лабаво и само споља били спојени са државом, а нису били са њом органски везани, нити су се били стопили у једну целину, одвојили су се убрзо, без велике муке и великог потреса, од првобитне српске државе. Јужне области, са претежно грчким становништвом, са другом културом и другим традицијама, осећале су се у српској држави као у туђој средини, и чим је нестало Душана, који је својом енергијом држао у заједници разнородне елементе у држави, јужне су се области одвојиле од државе, са којом су биле везане лабавим везама и у чијој су се заједници нелагодно осећале.

Али се мора признати да нереална политичка концепција Душанова није била само резултат његових романтичких погледа и жеља. Кад је дошао на престо он није имао план о стварању великог српско-византиског царства. Он није био обичан освајач, који ради славе, пљачке и проширења своје државе води ратове и осваја туђе земље. Душан је на политику коју је водио и на освајања која је чинио био нагнан приликама и догађајима. Његова политичка концепција формирала се у њему тек постепено, током времена, под утицајем развитка догађаја и под утицајем његових успеха. Првобитно је он радио само на обезбеђењу државних интереса, како му је то у тај мах изгледало потребно. Тек постепено увучен је он, делимице против своје воље, у шири круг политичке акције. Кад је једном ушао у тај велики посао он није више могао из њега да изађе, све и да је хтео. Један је догађај изазивао друге, једна је ствар вукла другу, једно је предузеће повлачило за собом остала. Све ако је Душан у појединим моментима, особито у почетку своје велике акције, и помишљао на то, да се посао који је почео и ствар у коју је ушао неће моћи извести и добро свршити, он није имао моћи и ни у једном тренутку могућности, да се повуче и да напусти несигурно и ризично предузеће. После су га лаки успеси, таштина и државни интереси вукли неосетно све даље, и он је све више губио осећај да је напустио реалну подлогу под ногама и да води државу у несигурну будућност. Пошао једном тим путем, он је морао наставити тај пут и

против своје воље, гоњен приликама, које су биле јаче од њега.

У томе лежи трагика Душанова и трагика његове државе, а добрим делом и трагика српскога народа. Од његовог дела остала је српском народу само успомена на једну епизоду славе и моћи, која је доцније, особито за време робовања, преко традиције утицала на национално васпитање и на јачање моралне снаге у народу.

Издавачка књижарница НАПРЕДАК, Београд.

	Динара
Ј. Цвијић, Говори и чланци (2 свеске)	36·— повезано 50·—
Винавер, Пантологија нове српске пеленгирике	3·50
М. Богдановић, Основне Теорије Књижевности	у штампи
Низ руских приповедака (превела Косара Цветковићева) . .	„
Р. Роланд, Жан Кристоф (превела О. Косановићева)	10·—
Д. Лихтенберже, Мали Трот	7·—
Х. Ман, Васкресење (превео др. Герхард Геземан)	3·—
Ј. Хајкиг, Писма која ћа нису стигла (превео Х. Лилер) .	у штампи
Х. Судерман, Брига (превео Х. Лилер)	14·—
Л. Фавр, Научни дух и научни метод (превео М. Шевић) . .	5·—
Х. Вендел, О Југославији, Италији и Албанији	5·—
Јаро, Глумице и Балерине (превео Ђ. Т. Стефановић) . .	у штампи
П. Лоти, Лотијева Женидба (превео Д. Л. Ђокић)	12·—
А. Доде, Тартарен Тарасконац (превео Д. Л. Ђокић)	8·—
„ Приповетке (превео Душан Ђокић)	у штампи
„ Тартарен на Алпима (превео Душан Ђокић)	„
Д. Алимпић, Управне власти у старој српској царевини . . .	7·—
С. Смајлс, Штедња (превео Миле Павловић)	20·—
„ Само помоћ (превео Миле Павловић)	у штампи
Х. Сјенијевић, Quo Vadis (превео Л. Књежевић) II. издање . .	„
„ Огњем и Мачем (превео Л. Књежевић) II. изд. . .	„
Др. М. Недељковић, Основи политичке економије	45·— повезано 55·—
Бр. Нушић, Разамазанске вечери	15·—
Марден, Штогод радиш, ради како ваља	4·—
Српске Народне Песме, I. Марко. Илустровао М. Плавшић	5·—
Закон о Таксама, протумачен (Г. Никетић)	20·—
Драгиша Васић, Карактер и менталитет једног поколења . .	5·—
Емил Зола, Нана. Роман (превео Никола Николић) . . .	у штампи
Клод Фарер, Човек који је убио. Роман (превео Н. Николић) . .	„
П. Беноа, Атлантида Роман (превео Предраг Каралић)	„
Ст. Станојевић, Историја Срба, Хрвата и Словенаца	10·—
„ Историја Српског Народа, IV. издање	„
Ст. Бешевић, На Голготу (Песме)	5·—
Др. Јован Скерлић, Омладина и њена Књижевност (II. изд.)	у штампи
„ Српска Књижевност уз XVIII-в. (II. изд.) . .	„
„ Светозар Марковић (II. издање)	„
„ Јаков Игњатовић (II. издање)	„
М. Серао, Сентименталне новеле (превео Ђ. Т. Стефановић) .	6·—
„ Три Љубави (превео Ђ. Т. Стефановић)	4·—
Е. Фаге, Увођење у Филозофију (превео Драг. Л. Стефановић) .	9·—
„ Вештина Читања (превео Драг. Л. Стефановић) . . .	7·—
„ Увођење у Књижевност (прев. Драг. Л. Стефановић) . .	12·—
Др. П. Мантегаца, Један дан на Мадери (превео Др. Ј. Данић) .	9·—
„ Мудрост Живота (превео Др. Ј. Данић) .	14·—
Д. Крстић, Школа за клавир	15·—
Сима Пандуровић, Огледи из Естетике	6·—

	Динара
Монографије Уметника I. **Урош Предић,** са 12 слика у боји	12·—
Х. Х. Еверс, Алрауна (Роман) превео М. С. Пијаде	у штампи
Љермонтов, Демон (превео Јован Максимовић)	2·—
М. Арсовић, Витешке Игре	15·—
Н. Поповић, Учење о дискретном простору у новијој филозофији	3·—
П. С. Талетов, Нови Људи (Роман)	14·—
„ Социологија и Литература	8·—
Влад. Петковић-Дис, Сакупљене песме	10·—
Гиј де Мопасан, Један Живот (превео Драг. Л. Стевановић)	14·—
М. Прево, Пиер и Тереза (превео Драг. Л. Стевановић)	14·—
Достојевски, Злочин и Казна (превео Јов. Максимовић)	20·—
„ Бедни људи (превео Јован Максимовић)	у штампи
А. Франс, Печењарица код Краљице Педок пре. проф. В. Росић)	12·—
„ Мишљења Госп. Коњара (превео. проф. В. Росић)	12·—
„ Мршава Мачка (превела Јел. Тюровић-Скерлић)	4·—
„ Жеља Жана Сервиана (превео Рад. Караџић)	8·—
„ Црвени Крин, друго издање (превео Рад. Караџић)	„
„ Побуна Анђела (превео Рад. Караџић)	„
Ф. Шамсор, Копрена, Роман (превео Вељко Николић)	15·—
Ђура Јакшић, Целокупна Дела. Неповезано	40·—
„ Изабране песме	2·50
Чехов, Црни Монах (превео Јов. Максимовић)	12·—
„ Прича непознатог човека (превео Јован Максимовић)	12·—
„ Приповетке, III. књига (превео Јован Максимовић)	у штампи
Сарсеј, Пут ка Срећи (превео Влад. Спасојевић)	10·—
Ш. Вагнер, Крај Огњишта (превео Влад. Спасојевић)	15·—
„ За Велике и за мале (прев. Влад. Спасојевић)	7·50
„ Буди Човек (превео О. М. Ристић)	у штампи
А. Брауншвиг, Родитељски Дневник (прев. В. Спасојевић)	7·50
О. Уајлд, Кантервилски Дух (превео В. Петровић)	6·—
О. Браунинг, Историја Педагогије (превео М. Шевић)	8·—
Т. Живановић, Збирка формалних кривичних закона	20·—
Др. Б. Петронијевић, Историја новије филозофије (II. изд.	30·—
„ Спиритизам	8·—
„ Чланци и Студије, III. свеска	„
„ Теорија Сазнања	„
А. Форел, Полно питање (превео А. Костић)	50·—
Куприн, Јама, приповетка (превео Јован Максимовић)	у штампи
Лав Толстој, Евангелије (превео Јован Максимовић)	„
„ Шта је Уметност (превео Јован Максимовић)	„
Епиктет и Марк Аурелија, Обрасци воље и среће (Д. Фртунић)	„
Г. Флобер, Госпођа Бовари, роман (превео Душан Л. Ђокић	„
Мишеле, Жена (превео А. Ујевић)	„
Коста Стојановић, Расправе и Чланци из Науке и Филозофије	„
Р. Михелс, Политичке Партије (прев. Др. Драгољуб Аранђеловић	„
Х. Рениј е, Страх од Љубави, роман (превела М. Тешићева)	„
Др. Влад. Петковић, Манастир Раваница са 36 слика у тексту	20·—
Виктор Иго, Богородична Црква у Паризу (прев. Д. Л. Ђокић)	у штампи
Општински Требник, средио Гојко Никетић	„